



Освітній процес — конвеєр чи штучне виробництво?

Олексій Рязанцев

*Порядок найбільше допомагає ясному засвоєнню.
Марк Туллій Цицерон*

Протягом останніх десятиріч на ряду з змінами у різних сферах та галузях у вищих Україні відбувались значні зміни в організації навчального процесу, такі як впровадження Болонської системи навчання, прийняв новий перелік галузей знань і спеціальностей [1], прийнято Закон про освіту та Закон про вищу освіту [2] тощо. Однією з змін, що суттєво відрізняє сучасну українську систему освіти від її радянського періоду, є її комерціалізація. Глобалізація в усіх сферах економіки та суспільного життя не оминула й освітній простір: «... останні десятиліття характеризуються модернізацією всього суспільства і вищої освіти, зорієнтованої на розвиток ринкових відносин. Посилення комерціалізації в освітній сфері — проблема сучасності» [3]

Дебати навколо комерціалізації освіти в різних країнах світу точаться вже багато років й можна знайти багато поглядів на цей процес як «за» так й «проти», існують різні моделі реалізації цього підходу; посилення комерційної складової спонукало до появи таких термінів як «академічний капіталізм» [4], «підприємницький університет» [5]. Проблема комерціалізації освіти протягом останніх десятиліть набула нового рівня, одним з аспектів якого стало залучення до процесу нових регіонів й країн, Україна не стала виключенням.

Як зазначається в [6], «освіта завжди була особливою функцією суспільства й держави, спрямованою на формування і розвиток соціально-значущих якостей

кожної людини як члена суспільства і громадянина держави» та «сучасна освіта передбачає відкритість майбутньому... й надання освітньому процесу творчого характеру...» З іншого боку, маємо: «комерціалізація вищої освіти дає можливість вищим навчальним закладам розвивати нові форми навчання, досліджувати та впроваджувати нові технології та види освітньої діяльності, створювати нові можливості для отримання здобувачами освіти нових навичок, вмінь, знань та компетентностей. Проте, сьогодні комерціалізація вищої освіти в Україні відбувається, в основному, шляхом збільшення плати за навчання» [7].

Останніми роками в багатьох країнах Західної Європи переглядають ставлення до університетів та почали розглядати їх як «підприємства з виробництва знань та освітніх послуг» [8]. Вважати університет виробничою організацією, а здобувачів освіти споживачами у 1985 р. було запропоновано канцлером Бірмінгемського університету Алексом Джаратом [9].

Серед аргументів «за» можна навести таке: «... платна освіта — це створення паралельного інституціонального середовища, в якому ринкові механізми забезпечать ефективну взаємодію між ключовими агентами — виробниками (в особі установ вищої школи), споживачами (в особі студентів) і замовниками (домогосподарствами, працедавцями) освітніх послуг, а також регулятором (в особі держави)» [10].

В статті не будемо розглядати та порівнювати моделі комерціалізації вищої освіти, які вже застосовуються або тільки починають свій шлях, а приділимо увагу деяким, пов'язаним з цим явищем, організаційним питанням.



скільки існує точка зору на навчальний заклад як на підприємство, метою статті є погляд на питання комерціалізації з такого боку: як будь-яке комерційне підприємство шукає шляхи розширення асортименту продукції, яку випускає, або набору послуг, що надає споживачу, освоєння нових ринків збуту та розширення наявних, одночасно намагаючись при цьому знизити видатки, так само у освітній сфері крім підвищення якості надання освітніх послуг постійно ведеться робота з пошуку шляхів фінансування діяльності та зниження видатків,

Також поглянемо на проблеми організації освітнього процесу на стадії набуття професійних знань за обраним напрямком з таких позицій: доносити інформацію до споживача як одно ціле, тобто здобувач набуває знань, вміння та навичок не шляхом вивчення деякої кількості окремих дисциплін, а вивчаючи по суті одну (або дві) фахову, яка охоплює усі відомості. Таке поєднання дозволяє представити обраний фах як цілісне середовище.

У творі «Дослідження про природу та причини багатства народів» [11] Адам Сміт висунув теорію з розділення праці, яке дозволяє суттєво підвищити продуктивність виробництва, суттєво збільшити обсяги випуску та знизити видатки на виробництво одиниці продукції. Якщо ми будемо розглядати заклад освіти як підприємство, яке має приносити прибуток, то є цілком можливим застосування до нього такого самого підходу. Звісно, «звуження» спектру дій окремого співробітника закладу вищої освіти може стати наслідком поєднання ряду факторів організації навчального процесу.

Продуктом освітнього закладу є надання освітніх послуг — особливого продукту, якість, а відповідно й цінність якого суттєво залежить від послідовності та форми

«донесення» до споживача — здобувача освіти. Розглянемо таку ситуацію. У випадку, якщо існує потік, якому викладається навчальна дисципліна, і означений потік складається з значної кількості груп, можна спостерігати таку картину: для академічної групи здобувачів освіти лекційні заняття проводить один викладач, практичні — другий, лабораторні (за наявності) — третій. Такий стан речей потребує чіткої узгодженості дій між усіма викладачами для забезпечення послідовності у викладанні матеріалу навчальної дисципліни. Ця послідовність досягається дотриманням плану занять, передбачених освітньою програмою спеціальності, навчальним планом, програмою навчальної дисципліни. І якщо освітню галузь розглядаємо як будь-яку іншу галузь виробництва, такий підхід аналогічний роботі конвеєра на виробництві, де на кожному етапі над виробом здійснюється та чи інша технологічна операція — в нашому випадку здобувачу передаються знання, вміння та навички. Виходить, що кожен викладач окремо дотримується плану, так би мовити, «свої частини», не озируючись на дії інших, маючи на увазі, що інші вчиняють так само, й в кінцевому рахунку маємо отримати злагоджену роботу всієї системи з гарантованим прогнозованим якісним результатом.

Якщо в умовах масового виробництва товарів конвеєрне виробництво є найбільш вигідним, то у процесі надання освітніх послуг ситуація складніша: отримувач освітніх послуг є живою людиною, активним учасником процесу, а не пасивним приймачем того, що надходить, але мова навіть не про це. Якщо кожен з робітників «освітнього конвеєру» чітко та якісно виконує свою роботу в умовах описаного «масового» надання освітніх послуг, втрачається можливість враховувати індивідуальні особливості не те що окремого здобувача освіти, а навіть особливості невеликої групи, що може датися в знаки при набутті компетентностей за обраним напрямком. Навіть за наявності детально пророблених

планів не завжди можна зробити висновок стосовно повноти висвітлення того чи іншого питання. Так, існують підручники, посібники та конспекти лекцій, але друкована праця та «живе викладання» матеріалу не одне й те саме — це очевидно. При написанні друкованої праці основний аспект — це послідовність викладення матеріалу та відсутність безпосереднього зворотного зв'язку з споживачем інформації. Під час живого викладання, неважливо якого заняття — лекційного, практичного, інших видів — є можливість відслідковувати реакцію слухачів та одразу коригувати об'єм інформації, форму її подання та час, потрібний для цього. Під потрібним часом слід розуміти не загальну кількість годин, відведених на вивчення теми чи питання, оскільки це зарегульовано навчальним планом, а розподіл часу між питаннями, що розглядаються в рамках певної теми, певного блоку.

Будь-який навчальний контент — підручник, навчальний посібник, презентація, відеоролик — розрахований на середньостатистичного користувача, який має мати базис знань для ефективного сприйняття наданої інформації. Якщо треба, споживач інформації перечитує або переглядає деякі моменти або, коли цього недостатньо, шукає альтернативне джерело інформації за тією самою темою або пропускає відому йому інформацію. Живе викладання матеріалу має перевагу миттєвого зворотного зв'язку з аудиторією, який показує ступінь «підготовленості ґрунту» для засвоєння нового матеріалу, що дозволяє регулювати подачу матеріалу, пришвидшувати або уповільнювати цю подачу та робити відповідні відступи, звертати увагу на вже відоме, застосовувати аналогії, наводити додаткові приклади, залучати до обговорення та дискусій.

Врахування суб'єктивного аспекту підготовленості слухачів до сприйняття нової інформації при виготовленні такого навчального контенту як презентація потребує в окремих випадках невелику, а в деяких значну надлишковість, тобто

об'єм інформації, який може бути використаний або невикористаний. Так звана надлишковість інформації, яку завчасно слід розмістити у навчальному контексті, може бути обумовлена варіантами різних реакцій здобувачів на відомості, які обумовлені наявними знаннями та власним досвідом здобувачів, наочністю прикладів тощо.

Ще неодноразово спостерігалось при викладанні, наприклад, одного й того самого матеріалу в різних академічних групах. Також розбіжності виникають при асинхронному навчанні, причому навіть при достатній самостійній роботі здобувачів освіти, оскільки вони можуть користуватися різними джерелами, що висвітлюють одні й ті самі питання та теми, але подача інформації різна.


З урахуванням сучасного тренду студентоцентричного та компетентнісного підходу організації освітнього процесу навчальне заняття не може виглядати як монолог викладача, а має підпорядковуватись інтересам та устремлінням здобувачів освіти.

Дотримання плану є невід'ємним елементом процесу, але при цьому залишається незмінною кінцева мета — як варіант, дослідження певного питання, теми або блоку тем; під впливом здобувачів викладачем можуть бути обрані різні шляхи досягнення мети. Навіть у випадку недосягнення на сто відсотків одного з пунктів плану заняття — головна мета навчання полягає не «заповнити» здобувачів знаннями та інформацією, а надати їм навички обробки отриманої інформації, розвинути здібності робити вірні висновки, розуміти, яких відомостей не достає для цього, визначити як отримати відсутню інформацію та напрямки ефективного застосування отриманих знань та набутих навичок.

Будь-які зміни в країні, регіоні або галузі призводять до зникнення одних професій та спеціальностей та появи нових або до підвищення престижу одних та зниження привабливості інших, що проявляється у скороченні числа здобу-

вачів вищої освіти та зміні викладацького складу.

В такому випадку може виникнути ситуація іншого характеру — в групі здобувачів один викладач проводить не тільки усі види занять з дисципліни, а й викладає, наприклад, декілька споріднених дисциплін. Це дає змогу більш ефективно пов'язувати інформацію, що надається в рамках викладання однієї дисципліни, з матеріалом іншої.

 скільки фахові дисципліни стосуються окремої галузі, деякі питання потрапляють до переліку тих, що висвітлюються більш ніж в одній навчальній дисципліні. Формуючи індивідуальну освітню траєкторію (ІОТ), здобувачі можуть обирати навчальні дисципліни на власний розсуд, в залежності від набору обраних дисциплін, в одному випадку (ІОТ окремого здобувача освіти) повторення буде, а в іншому — ні. Якщо слідувати зазначеній «конвеєрній» системі — продовжуємо надавати інформацію згідно з планом; якщо враховувати інтереси та наявні знання здобувачів — замість простого повторення даємо додаткову інформацію за тією ж темою, доповнюємо прикладами, розглядаємо інші можливі варіанти явища або процесу.

Останніми роками країна наряду з усім світом потерпає від потрясінь, спочатку карантинні обмеження через COVID-19, потім — повномасштабне вторгнення росії в Україну. Наслідки цих подій не оминули й сферу освіти. З одного боку це дало значний поштовх для розвитку та впровадження нових підходів, методів та технологій у системі освіти на всіх її рівнях, з іншого — позбавило деяких важливих моментів. Протягом попередніх років опанувались та використовувались різні програмні продукти та платформи, що дають можливість продовжувати навчальний процес, такі як Moodle, Microsoft Teams, Google Classroom, Zoom та ін. Але кожен з програмних продуктів має як переваги, так й недоліки, можливості та обмеження. Так, один добре підходить для здійснення навчального процесу, наприклад, з

вивчення технічних дисциплін, інший — гуманітарних.

Реалії життя, які обумовили в Україні дистанційну форму навчання, позбавили такого важливого аспекту навчального процесу як лабораторні роботи, важливі для опанування, наприклад, технічних дисциплін та набуття відповідних компетентностей. Незважаючи на загальні тенденції щодо впровадження нових навчальних платформ таких, як віртуальні лабораторії або стимулятори, згадані ресурси дозволяють проводити роботи здебільше з фундаментальних дисциплін (фізика, хімія, біологія тощо), й не дають можливості розглядати питання, притаманні спеціальним дисциплінам. Навіть за можливості використання фахово спрямованого симулятора або спостереження за виконанням лабораторної роботи у запису або у форматі стриму, це зовсім не те саме, що її виконання власноруч або у безпосередній присутності при виконанні.

Вища освіта в незалежній Україні проходила різні етапи розвитку, зазнавала різних трансформацій: змінювались переліки спеціальностей, набір та назви навчальних дисциплін, створювались нові навчальні плани тощо. Однією з змін стало обмеження кількості навчальних дисциплін у семестрі, що спричинило об'єднання суміжних дисциплін. Організація освітнього процесу у сучасних закладах вищої освіти базується на компетентнісному підході, що передбачає набуття здобувачами відповідних компетентностей, й в такому випадку може бути доцільним «стирання» границь між різними фаховими дисциплінами на старших курсах, які охоплюють частини галузі або напрямку, як це зазначалось вище. Можна заперечити, що «звалення» до купи — не найкраще рішення, але це дозволяє уникнути проведення границь між питаннями, які цілком логічно можуть бути віднесені до сфер інтересів різних дисциплін, в тому числі повторення інформації.

Ми розглядали один з аспектів комерціалізації освіти — технічну, організацій-

ну її сторону — перетворення процесу надання освітніх послуг на потік, одним з елементів якого є розділення праці, й дійшли висновку, що наряду з можливими зниженнями витрат часу та ресурсів на підготовку окремого здобувача це може негативно відбиватись на якості підготовки майбутніх фахівців. Зменшення кількості здобувачів, з якими одночасно працює викладач, веде до очевидного зростання плати за навчання кожного окремого здобувача, тому слід продовжувати шукати шляхи досягнення «золотої середини», тобто таких форм організації навчального процесу, за яких при помірних видатках буде забезпечено можливість надавати та отримувати якісні освітні послуги.

Література

1. *Постанова КМУ від 29.04.2015 р. №226 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів освіти»* / [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>
2. *Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII* / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. *Кльов М.В.* Комерціалізація вищої освіти: характерні риси та тенденції розвитку // *Грані*. 2014. № 5. С. 85–91. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_5_18
4. *Ylijoki O.-H.* Entangled in Academic Capitalism? A Case-study on Changing Ideals and Practices of University Research // *Higher Education*. 2003. Vol. 45, no 3. P. 307–335.
5. *Schulte P.* The Entrepreneurial University: a Strategy for Institutional Development // *Higher Education in Europe*. 2004. Vol. 29, no 2. P. 187–193.
6. *Сисоєва С.О., Кристончук Т.Є.* Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика : навч. посіб. Рівне : Овід, 2012. 352 с.
7. *Дурихіна О.В.* Комерціалізація вищої освіти України в сучасних умовах розвитку // *Тези доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. з проблем вищої освіти і науки «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу»*. 4–5 листопада 2021 р., м. Житомир [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/1merged.pdf#page=21>
8. *Тимошенко І. В., Мороз С. Е., Калашник О. В.* Комерціалізація вищої освіти: баланс між перевагами та ризиками // *Бізнесінформ*. 2021. № 6.
9. *History of the university in Europe*; ed. by Ruegg W. Vol. 4. Cambridge, 2002–2011. 661 p.
10. *Лавринович О. А.* Комерціалізація вищої освіти: соціальні наслідки та ціннісні виміри // *Вісник Черкас. ун-ту*. 2014. № 31 (324).
11. *Smith Adam.* An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Edited by S.M. Soares. MetaLibri Digital Library, 29th May 2007. Режим доступу: https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf

10.08.2023

Відомості про автора:

Рязанцев Олексій Іванович — кандидат технічних наук, доцент, кафедра водопостачання, водовідведення та очищення вод; Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова; Харків, Україна; e-mail: ryazantsev_ai@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6676-2302>